

Szemle

A retorika tündöklése és bukása

Földes Györgyi: *Textus, szimbólum, allegória.*
Szimbólumelhű poétika a klasszikus modernségben

Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2012, 262 oldal

Igazából a precíz (de kevésbé hangzatos, ráadásul a kurtizánokra való utalást elhomályosító) cím a retorika tündöklése, bukása és újjászületése lenne. Földes Györgyi *Textus, szimbólum, allegória* című kötetében ugyanis ebbe a keretbe illeszti be szimbólum és allegória utóbbi két évszázadra kiterjedő alakulásának történetét. A szimbólum vagy az allegória elsőbbségének, vagy ahogy a bevezető tanulmány tálalja: ennek *A többfordulós versenynek* a tétje ugyanis olyan, a modernség szemléletmódjának születésében, változatainak kialakulásában lényegi problémákat érint, amelyek a modernség szemléletének vitatásában váltak újra központiá: „a koraromantika korában történő paradigmaváltás elsősorban az élményművészet kialakulásához és a retorika hanyatlásához köthető; majd megtörténik az ezzel ellentétes folyamat is: a 20. század második felében a retorika szerepének a hermeneutika és főként a dekonstrukció általi újragondolása hozta magával a lebecsült allegória újbóli felemelkedését.” (7) Ennek a folyamatnak, amelyből Goethe páros (allegória-szimbólum) meghatározása, Gadamer szimbólumfogalma és Paul de Man *A temporalitás retorikája* tanulmánya az, amit ma széles körben ismerni szokás, a háttérét, a viták mögött álló bonyolult szempontrendszer és a meghatározás főbb állomásait vázolja fel Földes Györgyi. A tanulmány nemcsak azért válik igazán érdekessé, mert átfogó képet igyekszik adni erről a „mérkőzésről”, hanem mert nem a „győztes”, vagyis egy minden vitán felülálló (és épp ezért nagyon is vitatható) definíció megtalálása érdekli, hanem az, hogy e két fogalom történetében hogyan ragadható meg, hogyan bontakozik ki a klasszikus modernség gondolkodástörténete, művészetszemlélete. Ennek a kérdésfeltevésnek köszönhetően a kötet látásmódja alapvetően történeti lesz: az egyes fogalmakat, meghatározásokat, mint történeti tényeket, egy-egy kor, irányzat szemléletmódjának lenyomatát kezeli, hatástörténeti kontextusba állítja. Teszem azt a romantika és a francia-belga szimbolizmus szemléletmódjának összevetésében, vagy a Paul de Man allegória felfogását tárgyaló részben (*Murray Krieger és Paul de Man vitája*), ahol nem csak azt tárja fel, kikre hivatkozik Paul de Man fenti tanulmányában, hanem azt is, milyen viták közegében jön létre ez a koncepció, és mennyiben tekinthető előzményének Creuzer romantikus teóriája vagy Walter Benjamin szomorújáték elemzése. Emellett az összehasonlítás, mindenekelőtt a magyar irodalom világirodalmi közegbe helyezése határozza meg Földes Györgyi szemléletmódját a bevezető elméleti tanulmányt követő, magyar műveket középpontba állító elemzésekben.

Ezen belül is a francia tájékozódás a leghangsúlyosabb (amint ezt maga a korszak is indokolja), illetve az angolszász elméleti érdeklődés. De a korszak magyar irodalmának németes orientációja természetesen ad további párhuzamokat is, mint az *Allegória, szimbólum, Kékszarkallú* című írásban, ahol Balázs Béla *A kékszarkallú herceg vára* című misztériumdrámáját Maeterlinck hasonló témájú művével veti össze, hogy Balázs szimbólumfelfogását és színházesztétikáját megvilágítsa, vagy az *Örök visszatérés: Nietzsche és/vagy Eliadéban*, ahol Ady költészetére, a *Nyárdélutáni Hold Rómában* című vers elemzése során, a Nietzsche-hatás tükrében mutat rá.

A bevezető tanulmány, mint ez történni szokott, a legkésőbbi a kötet írásai közül, tehát, mintegy leszűri azok tanulságait, egyszersmind megteremti az interpretációk elméleti keretét (ez egyben azt is érthetővé teszi – ami nyilván abból fakad, hogy az itt közölt elemzések eredetileg külön-külön jelentek meg –, hogy az első tanulmány megállapításait miért ismételik több ízben is a további írások). Ebben az írásban Földes Györgyi a szimbólum és allegória fogalmának alakulástörténetén keresztül a mai elméleti diskurzus számos szempontját veti fel, gyakorlatilag arra világít rá, hogy ezek a kérdések: a két trópus befogadásának, racionális, illetve intuitív hatásmechanizmusának kérdése, tudatos vagy tudattalan működéseken alapuló képalkotásuk, a reprezentációhoz való eltérő viszonyuk, időbeliségük, transzcendens vagy immanens voltak, hogyan „kerülnek képbe” fokozatosan a meghatározás-kísérletek során. A vizsgálat olyan témákat is érint, mint a mítosz szimbolikusságának problémája, vagy természet és szimbólum kapcsolatának kérdése, amely már Coleridge panteisztikus szimbólum-magyarázatában megjelenik. A már említett posztmodern allegória-felfogás mellett kiemelt szerepet kap az a kérdés is, amely szűkebb értelemben is alapja a további, egyrészt Mallarmé költészetét, másrészt a magyar századelő irodalmát érintő elemzéseknek: a francia-belga szimbolizmus alakulástörténetének, szimbólumhasználatának kérdése. Földes Györgyi Lloyd James Austin Baudelaire-tanulmányának *symbolique-symbolisme* megkülönböztetésére alapozza meghatározását. Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy ez a választás nem feltétlenül a legszerencsésebb: az ötvenes években született elemzés alapján Eliot „objektív korrelatív” (tárgyi megfelelő) fogalma összemosisódik a fenti szimbolizmus meghatározással: „a »szimbolizmus« szót azoknak a poétáknak biztosítanánk, amelyek [...] a természetben olyan szimbólumokat keresnek, amelyek a költő lelkiállapotát fordítják le. Ebben az értelemben a szimbólum terminusa nagyjából egyenértékű lenne a T. S. Eliot által ajánlottal, melyet „correlative objective”-nek nevez” – ez a szubjektumszemléleti szempontból ma már nagyon vitatható állítás két helyütt is szerepel a kötetben (20, 134). A fenti probléma viszont nem érinti magának a szimbolizmusnak a rendkívül alapos feltérképezését Baudelaire *kapcsolatok*-programjától kezdve a szinesztézia meghatározóvá válásán és a zeneiség, a hieroglifa-szerűség, a homályosság kérdésén át a szorosan vett irányzaton belül zajló vitákig.

Ez már szűkíti a vizsgálat körét: az elemzések középpontjában is kimondottan a szimbolizmus áll. Ezek egyik főszereplője Mallarmé költészete, amivel a kötet három tanulmánya foglalkozik (*Az alkímista kemencéje és a Nagy Mű, Mallarmé Hódolatai és Síremlékei, Hermetizmus és fordítás*). A tanulmányok háttérben rejlő, a további, a

magyar századelő irodalmával összekapcsoló, csak félig kimondott kérdés az, hogy miért hat olyan szűk körben (és annyira megkésetten) Mallarmé költészete a magyar irodalomban. Ugyanakkor az első írás a szimbólum-problematikába is belekapcsolódik, amennyiben egy, a magyar irodalmi köztudatban nagyon kevésbé jelenlévő kérdést vet fel: a Mallarmé-versek alkimista értelmezését. A probléma első hallásra talán marginálisnak tűnhet, az teszi valóban érdekessé a fenti kontextusban, hogy egy ilyen értelmezés lehetősége az eddig épp a modern orfikus költészeti hagyomány megalapozójaként, a tudatosan vállalt hermetizmus képviselőjeként nyilvánított költő szövegének ezoterikus, de megfejthető magyarázatát adja: „Márpedig, ha [...] feltételezzük – vonja le a következtetést Földes Györgyi – bizonyos költemények alkimista olvasatának jogosságát, a mallarméi szimbólumfogalom kérdése a szokottól eltérő aspektusba helyeződik, [...] eltávolodni látszik a modern szimbólumfogalmaktól a tekintetben, hogy elveszti polivalenciáját, poliszemikusságát”. (64) Ugyanakkor az elemzések, amelyek alapvetően abból indulnak ki, milyen szerepet játszik a hangzósság a vers jelentésszerkezetének alakításában, Mallarmé nyelvszemléletének egy másik oldalára, az artikuláció, a születő szó dinamizmusának szerepére, a „nyelv alkimijájának” megteremtésére világítanak rá. (Nagyon érdekes felvetés ennek a nyelvkoncepciónak az összevetése Humboldt és Potebnja elméletével a *Hódolat- és Síremlék*-verseket elemző *Feltámasztó és megelevenítő artikuláció* beszédes alcímű tanulmányban.) A hangzó nyelv jelentésteremtő szerepe már részben választ is ad a versek magyar befogadásának problematikusságára, amivel részletesen a harmadik tanulmány a magyar Mallarmé-fordítások összevetésén keresztül foglalkozik. Ez az írás – azzal, hogy arra mutat rá, miért állt értetlenül a századelő magyar irodalmi köztudata (a Nyugat szerzőit is beleértve) Mallarmé költészete előtt, miért Baudelaire-től, Verlaine-től „tanulták” a modernséget - már átvezet az elemzések második csoportjához, amelyek interpretációkon keresztül a magyar szimbolizmus kérdései köré csoportosulnak. Földes Györgyi, előző kötetében (*Hadüzenet minden impresszionizmusnak...*) megkezdett kutatásait folytatva, itt is többek közt a Vasárnapi Kör alkotói közül válogat (Balázs Béla, Lesznai Anna), de mellettük Ady és Babits felfogására is rávilágít.

Különösen érdekes a szerző véleménye Ady szimbolizmusa ügyében *Az analógikus gondolkodás és metaforizáció kapcsolata Ady költészetében* című tanulmányban. Az írás arra az utóbbi évek Ady-recepciója által feltett kérdésre keresi a választ, hogy „a lírai korpusz metafizikai-misztikus háttérű, vagy pusztán retorikai alakzatok összessége”. (132) A tanulmányban kifejtett álláspont azért tud meggyőző erővel hatni, mert Földes Györgyi a fenti elméleti apparátus birtokában szövegközpontú elemzéseket végez, melyek során összeveti Ady képalkotását a francia szimbolizmus metafora-, hasonlat-, szimbólum- és szinesztézia-használatával, és erre alapozva vizsgálja az analógián alapuló metaforizáció összefüggését a teljesség és a szétesés az egész életműben párhuzamos élményével és a veresszubjektum ebből fakadó megformáltságával. Ugyancsak egy az érdeklődés középpontjában álló kérdéshez, az irodalom intermedialitásának problémájához szólnak hozzá azok a tanulmányok, amelyek egy-egy szerző, mű apropóján irodalom és képzőművészet vagy zene kapcsolatára

világítanak rá. Teljes egészében ekörül a kérdés körül forog a Babits érzeteszttétikájával foglalkozó *Színek, illatok, szimbólumok*, amely nemcsak a teória hatástörténetét tárja fel Schopenhauertől természetesen Bergsonig és Wagnertől Baudelaire-ig, hanem azt is, hogyan lesz az elméletből gyakorlat Babits költészetében. De Czóbel Minka *Pókbálók* című novellájának interpretációjában is részletesen kitér Földes Györgyi arra a hatásra, amit Mednyánszky színfelfogása gyakorolt az írónőre. (Illetve ebből a szempontból is érdekes a *Kékszakállú*-elemzés, amely a színpadkép és Balázs színházesztétikájának tárgyalásán keresztül lépi át az írott szöveg kereteit.) De említhetném még a fentiekén kívül a századelő gyerekirodalmának kutatását (Lesznai Anna és Balázs Béla meséi kapcsán), amit szintén új megvilágításba helyez a szimbólum-fogalom és meseértelmezés összefüggésének vizsgálata.

A kötet elemzései gyakorlatilag a „szimbólum kora” és annak értelmezési lehetőségei körül forognak. Ugyanakkor ezt a korszakot, irodalomszemléletet az allegóriát rehabilitáló újjászülető retorika, a posztmodern elmélet által felvetett problémák felől vizsgálja Földes Györgyi: egyszerre teszi fel azt a kérdést, hogyan születik meg a kor költői nyelvének koncepciója, amelyben központi szerepet tölt be a szimbólum, nem csak mint trópus, hanem mint látásmód, világértelmezés, illetve hogyan értékelődik át ez a felfogás mai elméleti beállítottságunk tükrében.

Papp Ágnes Klára